

Forskning i kvalitet eller kvalitativ forskning?

SVEN MØRCH

Psykologisk Laboratorium
Københavns Universitet

Mørch, S. (1989). Research in quality or qualitative research? *Nordisk Psykologi*, 41, 204-221.

The discussion of the qualitative research methods is a never ending story. In this article qualitative analysis is discussed and considered according to its critical intentions. This opens some questions about quantitative vs. qualitative methods, and points to the actual attempt to argue for qualitative analysis as an acceptable »scientific« method. The discussion focuses on the phenomenological development of the qualitative method, and points to some shortcomings in its understanding of social phenomena and individual intentionality. My argument is that human activity as part of societal change must be in focus of the qualitative discussion.

Sven Mørch, Psykologisk Laboratorium, Njalsgade 94, 2300 København S, Danmark.

Diskussionen om kvalitative og kvantitative metoder i socialvidenskaben er langt fra et nyt fænomen. Den knytter sig naturligt til det elementære og dobbelte forhold, at menneskelige aktiviteter både er særegne og udbredte, og at de er forårsagede og forårsagende: de forandrer sig og har konsekvenser. Men diskussionens form og indhold er naturligvis skiftende, og disse skift knytter sig bl.a. til ændringerne i de menneskelige aktiviteter samfundsmæssige betydning, de politiske/videnskabelige interesser i menneskene og de sociale/humane videnskabers interne slagsmål om status og monopoler.

Et kritisk udgangspunkt

Et kig på den amerikanske socialvidenskab og dens traditioner er også en indføring i det diplomati, som ikke mindst den »kvalitative« socialvidenskab har måttet udvikle for blot delvis at kunne beholde »videnskabelig status«. Et smukt eksempel er Hollingsheads bog om de unge i Elmtown (Hollingshead, 1949). For at legitimere sin kvalitative tilgang forærer han først læseren en omfattende diskussion af stratifikationsteorierne, endog med den kommentar, at »uøvede«, dvs. den ikke-videnskabelige læser, godt kan springe det over. Eller tænk også på Oscar Lewis' fascinerende beskrivelse af Sanchez og hans børn (Lewis, 1963), et værk som hvis det overhovedet har modtaget nogen aner-

kendelse som ikke blot journalistisk, men videnskabeligt interessant, så kun har kunnet få den på baggrund af forfatterens generelle status i det amerikanske universitetssystem. Også C. Wright Mills' ironiske kommentar om, hvorledes man har overvejet, hvad man gør klogest i at kalde en ikke-behaviorisk socialvidenskab, illustrerer det samme diplomati-krav til en »kvalitativ videnskab« (Mills, 1959).

Først med positivismekritikken syntes den bløde diplomatiklinie at blive udskiftet med en mere kæmpende og offensiv stil. Kritikken af den dominerende positivistiske socialvidenskabs tællelyst og fordelingsfokusering blev set i sammenhæng med dens fænomenopfattelse og forklaringsidealer. Bredest set blev den positivistiske/kvantitative videnskab kritiseret for at have til hensigt at fornægte enhver menneskelig kvalitet og kun at anskue det enkelte menneske som en vilkårlig jernfilspån i et større magnetkraftfelt (se Haug, 1981). I modsætning hertil fokuserede den kvalitative videnskab på, at mennesker var aktive (subjekter), særegne (i betydningen enkeltstående) og forårsagende (intentionelle).

Som jeg har beskrevet det flere steder (se f.eks. Mørch, 1985; 1988), var det netop oplevelsen af en samfundsmæssig begrænsning af den enkelte, af individet og dets muligheder, som lå bag samfundskritikken og positivismekritikken og derfor også de nye interesser i at udvikle en kvalitativ socialvidenskab. Den »nye« kvalitative videnskab var i sin selvforståelse et kritisk alternativ til den traditionelle socialvidenskab. I USA blev det sær etnometodologien, som kom til at tegne den nye kvalitative tilgang, og på kontinentet den samfundskritiske socialpsykologi (kritisk teori etc.). Og udpræget for disse retninger var det, at en kvalitativ metode fik en høj status i denne sammenhæng. Overhovedet brugen af en kvalitativ metode syntes at garantere det kritiske sindelag, og oftest beskrev de kvalitative studier en i en eller anden forstand undertrykt eller underprivilegeret gruppe (arbejdere, unge, prostituerede, patienter etc.). Men herved skabtes også problemer. Validitetsproblemer forveksledes med spørgsmålet om solidaritet, tiltro eller overbevisning, og generaliseringsproblemet undlod man af principielle grunde at tage stilling til. Hvis det endelig blev bragt frem var det, fordi man argumenterede sine tilfælde som i en eller anden forstand typiske (se Mørch, 1978; Holter et al., 1975). Den kvalitative forskning syntes legitimeret ved sin politiske rigtighed og overbevisende illustrative kraft.

Metodernes aktuelle status

I de senere år er indstillingen til valget af kvalitative/kvantitative metoder blevet mere pragmatisk. Det er blevet sjældnere at møde argumenter for,

at forskningen af princip skal være kvalitativ for at være i en eller anden forstand kritisk. Der tales om en kombination af bløde og hårde data og om metodernes forskellige egnethed.

En sådan ændring sker selvfølgelig ikke blot fordi socialforskerne er blevet mere »jordbundne«. Den knytter sig til ændringer i interessen for »socialvidenskabelig viden« i samfundet. Det er tydeligt, at socialvidenskaben i dag – i hvert fald i de nordiske lande – ikke blot opfattes som et redskab til styring af mennesker. Den skal også være med til at pege på og analysere problemområder, og især menneskers placering og betydning i disse sammenhænge. Dog er det underliggende motiv oftest at bidrage til problemløsning i betydningen: sikringen af en mere omfattende tilpasning eller harmoni i samfundet. (Dette kommer især til udtryk i evalueringsforskningen (se Mørch, 1987) og i undersøgelser fra bl.a. Socialforskningsinstituttet, som før var de kvantitative metoders højborg i Danmark).

Denne udvikling har imidlertid også ført problemer med sig. For det første – og set i et kritisk perspektiv – synes den nye kvalitative socialvidenskab at have glemt sin forhistorie. Og det er ikke uproblematisk. Den kvalitative forsknings kamp for plads og status var ikke blot knyttet til forskernes private ambitioner, men til en – måske ikke altid afklaret – forbindelse mellem samfundskritik og kvalitativ viden. Tanken om, at man blot skal kombinere kvalitativ og kvantitativ videnskab slører de kritiske potentialer, som den kvalitative videnskab er i besiddelse af, hvadenten de drejer sig om samfundskritik eller en fastholden ved menneskers muligheder for at gøre noget ved deres liv. For det andet får den kvalitative videnskab som nu en salonfåhig og anerkendt videnskabelighed nye legitimeringsproblemer. Den må vises som lige så videnskabelig som den kvantitative. Og dette udlægges ofte, som at den må vise, at den opfylder validitetskrav og at dens resultater kan generaliseres (spørgsmålene om intern og ekstern validitet). Og når dette volder problemer skyldes det, at kriterierne for både validitet og generaliserbarhed er udviklet i en positivistisk referenceramme, og at de derfor må finde et nyt og relevant indhold.

Bredest set synes den aktuelle diskussion om at »samarbejde bløde og hårde data« at formidle den opfattelse, at metodevalget i sig selv er neutralt. Det, det drejer sig om, er at finde den rette metode for bearbejdning af data, afhængig af om de bør ansues som fordelingsmæssige (kvantitative) eller særlige (kvalitative). (Især i amerikansk socialvidenskab har denne pragmatisk opfattelse fæstnet rod, se f.eks. Miles, B.M. & A.M. Huberman (1984). Også i Danmark fornemmes den samme tendens i f.eks. Madsen (1984)). Men spørgsmålet er, om diskussionen om kvalitativ versus kvantitativ er »overstået« med denne pragmatisk løsning, eller om ikke diskussionen

bliver ført for snævert ved kun at være en diskussion af metoderne som teknikker for forskning, og ikke breder set om videnskab som middel til erfaringsdannelse. Diskussionen må også rumme spørgsmålet om, hvilken type erfaring, der kan opbygges med de forskellige metoder, og hvad erfaringsperspektivet er.

Selv om man ikke opfatter, at der er en »modstilling« mellem kvantitative og kvalitative metoder, så synes der stadig at være gode grunde til at diskutere problemer i den kvalitative forskning.

Nærværende artikel skal kun ses som et forsøg på at tegne nogle af de hovedproblemer, som bør diskuteres eller afklares, hvis ikke diskussionen skal ende som en ahistorisk diskussion af styrker og svagheder ved hhv. den kvalitative eller kvantitative forskning som data-teknik.

I *Nordisk Psykologi i 1989* gav Per Schultz Jørgensen med artiklen »Om kvalitative analyser – og deres gyldighed« et omfattende og indsigtfuldt bidrag til en sådan bredere diskussion, som her efterlyses. Nærværende artikel er bl.a. inspireret heraf og kan ses som en videreførsel af diskussionen ud fra et kritisk standpunkt. Hovedvægten i min artikel vil ligge på en påvisning af bl.a. de begrænsninger, som den fænomenologiske løsning af gyldighedsproblemet byder på. Kun mere sporadisk vil jeg fremstille nogle alternative betragtninger, idet jeg flere steder forud har forsøgt at give et mere samlet bud på den bredere problematik omkring forholdet mellem teori og empirisk forskning. (Jeg kan her henvise til Mørch, 1985, 1987, 1989).

Hvad er kvalitativ forskning?

Diskussionen af kvalitativ forskning kan have mange udgangspunkter og tage mange retninger. Jeg tror dog, at nærmest uanset hvor man tager fat, er det de samme problemer, man løber ind i: Hvad er de kvalitative metoders særpræg? Ingen, som diskuterer kvalitativ videnskab, kan undgå at komme ind på perspektiverne i dette spørgsmål. Det refererer både til gyldigheds- og generaliseringsproblemerne, men det peger samtidig ud over en snæver fokusering herpå.

Jeg vil lade Per Schultz Jørgensen formulere nogle af problemerne. Ikke mindst fordi Schultz Jørgensen's artikel udmærket illustrerer, at diskussionen af de metodiske problemer er indlejret i en bredere diskussion af kvalitativ videnskabelighed.

Schultz Jørgensen peger allerede i starten af sin artikel på det bredere problemkompleks, som må medinddrages i en metodisk diskussion, nemlig den kvalitative forsknings særlige opgave:

»Den kvalitative analyse er således blevet en legitim metode inden for samfundsforskning til at opnå indsigt i et komplekst problemområde – og i denne forbindelse især egnet til at opfange grundstrukturer, helhedsdannelser og udviklingstræk« (Jørgensen, 1989, s. 25).

Det drejer sig hermed om at finde principper for sikring af gyldighed og generaliserbarhed set i dette perspektiv. Herved bliver også gyldighedsproblemet formuleret bredt:

»Gyldighed drejer sig om at hæve sig op over tid og sted og opnå udsigelseskraft i mere almen forstand. Det vil sige spørgsmålet om generalisering.« (ibid. s. 26)

Med denne præcisering af sit ærinde peger Schultz Jørgensen på det mest oplagte problem i flere kvalitative undersøgelser: kan de kun være illustrative journalistiske casebeskrivelser, eller kan de leve op til videnskabelige krav? Denne problematik er også særlig relevant i sammenhænge, hvor spørgsmålet om »ligeberettigelse« mellem den kvantitative og kvalitative videnskab trænger sig på. Det gælder f.eks. i forbindelse med Socialforskningsinstituttets forskning, hvor Schultz Jørgensen har gennemført flere omfattende undersøgelser med kvalitative metoder placeret centralt. Men det gælder også for mange andre sammenhænge, hvor den kvantitative forskning har vundet hævd på videnskabeligheden. Anerkendelsesproblemerne for den kvalitative, psykosociale forskning i medicinsk forskningssammenhæng er et andet, oplagt eksempel.

Det spørgsmål jeg vil rejse er, om denne legitimitetskamp har så store omkostninger, at den kvalitative forskning reelt mister pusten. Tabes den kvalitative forsknings opgave på gulvet til fordel for en løsning af validitets- og generaliseringsproblemet i en for snæver sammenhæng?

Kvalitativ forskning og metode

Diskussionen af den kvalitative forsknings særlige opgaver og derfor særlige validitetsproblemer har herhjemme først og fremmest været taget op af Steinar Kvale. Ud over at have skrevet en del artikler på området har Kvale oprettet et »Center for Qualitative Research« ved Århus Universitet, som bl.a. tilbyder »forskerkurser i kvalitative metoder«. (Mest kendt herhjemme er Kvales bidrag til bogen »Kvalitative metoder i dansk samfundsforskning« (1979), men Kvale har herudover en del engelsksprogede artikler om »det kvalitative interview« (f.eks. *The qualitative research interview – a phenomenological and a hermeneutical mode of understanding*, 1983), ligesom han især har gjort diskussionen af validitetsproblemer i kvalitativ forskning til genstand for diskussion, f.eks. i »Validity in the qualitative research interview«, 1987).

Kvales overvejelser over kvalitativ forskning samles op i artiklen »Validity in the qualitative research interview« (1987), som er en bred oversigtsartikel. Med sit forsøg på at begrunde og legitimere den kvalitative forskning placerer han sig centralt i »Den kvalitative forskningsdiskussion«. Han peger således på, at den kvalitative forsknings centrale problem er validitetsproblemet, men at dette har sit eget perspektiv i kvalitativ forskning. Det må ikke blot ses som det generelle spørgsmål om, hvorvidt metoderne måler det, som de har til hensigt at måle, men om hvorvidt *metoderne undersøger det, som de har til hensigt at undersøge*. Dette validitetsspørgsmål bliver derfor overvejet i relation til tre niveauer: observation, forklaring/tolkning og anvendelse.

Artiklen diskuterer bredt muligheder/begrænsninger for validitetssikring i forskellige videnskabelige tilgange og indeholder nogle specifikke pointer eller løsningsforslag. Kvale understreger, at validitetsspørgsmålet står om, hvad der undersøges (indhold) med hvilket formål (hensigt). Altså, hvad er forholdet mellem realitet og tolkning? Kvale påpeger, at en tolkning afhænger af begribelsen af den reale sociale verden, hvilket vil sige, at den er »teori-relateret«. Dette åbner jo for mange »teorier« om verden, hvorfor Kvale påpeger, at det er nødvendigt at have en teoretisk begribelse af det sociale fænomens natur. Men hvad dette er, og hvilke krav der stilles til denne begribelse bliver noget uklart. Det synes at være et forhold, der overlades til videnskabelige – eller andre? – interessegrupper. For det hovedområde, som er Kvales, det hermeneutiske eller fænomenologiske, fremhæves Freuds teori som væsentlig. Dette peger på, at kravet om realitetsviden synes at blive til et spørgsmål om at vælge en teori, der altså her fremhæves som en »psykologisk teori«. Det bedste bud, som Kvale synes at give på spørgsmålet om teoriens fænomenrelevans og derfor også tolkningens specifikke validitet bliver intersubjektiv konsensus, eller en dialog om dokumentation og argumenter. Som han selv skriver det, så rejser hans synspunkter flere spørgsmål, end den besvarer, og især synes den at åbne for en forståelsesrelativisme, som knytter analysens »rigtighed« til spørgsmålet om interesser og magt eller indflydelse. Kvales hovedpointer om teorigrundlag og intersubjektiv overensstemmelse synes at følge hans særlige fænomenologiske tilgang. De rejser spørgsmålet om, hvad en teori om genstandsfelt er, og hvad det er, der gør »teorivalget« og bredere analysen gyldig.

En fænomenologisk kvalitativ metode

Schultz Jørgensens artikel kan ses som en videre diskussion og præcisering af nogle af Kvales – og bredere set den fænomenologiske kvalitative ana-

lyses diskussioner. Han giver i sin artikel et bud på, hvilke krav der kan udvikles til gyldighed og generaliserbarhed i den kvalitative forskning. I og med Schultz Jørgensen's fænomenologiske perspektiv kommer min diskussion til at pege på forhold, som rækker ud over netop hans standpunkter. Overhovedet rejser spørgsmålet sig, om det fænomenologiske svar er det eneste eller det rigtige.

Schultz Jørgensen udtrykker klart, at han ønsker at føre diskussionen ud fra en humanistisk tilgang, som det jo også er rimeligt over for den kvalitative forsknings opgave: at fastholde, at det er mennesker vi arbejder med. Men dette betyder også hos Schultz Jørgensen at den kvalitative analyse må være fænomenologisk. Den fænomenologiske tilgang betyder, at han på den ene side vægter både helheden eller konteksten og på den anden side elementerne, kategorierne. Den kvalitative fænomenologiske analyses pointe bliver: »At foretage en videnskabelig kortlægning af dagligdagens meningsniveau og dets opbygning – uden at reducere dette niveau i videnskabelig forstand« (ibid. s. 28).

Spørgsmålet er nu, om den fænomenologiske analyse sine kvaliteter til trods er i stand til at gribe det centrale ved komplekse problemområder, især over for det, der var den kvalitative analyses pointe: At vise mennesker som ikke blot skabt, men også skabende verden, og at bidrage til erfaringsdannelse hos forskeren og den »udforskede«.

Den fænomenologiske analyse synes umiddelbart at begrænse det genstandsfelt, som den kvalitative analyse skulle være specielt velegnet til at håndtere: Er menneskers livsunivers blot et meningsunivers? Er det centrale ved menneskers liv, at de har meninger, eller at de handler og foretager sig noget?

Fokuseringen på dagligdagens meningsniveau og dets opbygning begrundes nogle af de forkortelser, som ofte følger den fænomenologiske analyse: Man analyserer problemområder, som om de befinder sig på eller tilhører et kultur- eller meningsniveau. Meningsuniverset bliver en kontekst i sig selv – evt. som et symbolsk univers – mens spørgsmålet om, *hvorfor* det ser ud, som det gør, træder i baggrunden. Dette begrænser mulighederne for erfaringsdannelse hos forsker og ikke mindst »den udforskede«, m.h.t. at forbinde handlinger og meninger med det de retteligt er handlinger og meninger om.

Den fænomenologiske fokusering peger ikke blot på en begrænsning af, hvad den kvalitative analyse skal bruges til, og af hvem, men også på de begrænsninger der følger m.h.t. veje og muligheder for at begribe kontekstens kontekstualitet. F.eks. er »familielivet« som en social – eller meningsmæssig – kontekst jo i sig selv indlejret i en produktiv kontekst. Mennesker handler

ikke kun i eller for familien – og slet ikke kun på baggrund af eller med resultater i form af meninger – de handler i familien i relation til de samfundsmæssige betingelser for organisering og ændring af deres liv.

En beskrivelse eller indfangning af meningsuniverset er heller ikke et tilstrækkeligt krav til den kvalitative forskning for Schultz Jørgensen. En videre præcisering lyder:

Men den kvalitative analyse vil heller ikke blot blive stående ved beskrivelsen. Den vil anlægge en forklarings- eller rationel forståelses-dimension på beskrivelsen og derved give analysen et *teoretisk grundlag* og sigtepunkt. Det vil sige en forankring i et modelplan, der styrer analysen som en begrebsanalyse ... Forskeren vedkender sig således en teoretisk for-forståelse: her ligger den sammenhæng, som han tager for givet og orienterer sig i forhold til. Samtidig fremtræder i beskrivelsen en sammenhæng, som tilhører genstandsfeltet, og som han i sin analyse ønsker at fastholde (ibid. s. 28).

Spørgsmålet rejser sig nu, om en sådan forankring i et modelplan eller en teoretisk for-forståelse kan sikre en forståelse af det, mennesker gør i relation til deres livsbetingelser. Spørgsmålet om teoriens karakter rejses. Som jeg nævnte, pegede Kvale på det samme problem, som han formulerede som kravet om en teoretisk begribelse af det sociale fænomens natur. Ligesom hos Kvale bliver Schultz Jørgensen's præcisering her uklar, måske endog mere upræcis m.h.t. hvad denne teori eller model handler om. Man kan stille sig spørgsmålet, om f.eks. menneskers meninger – og handlinger – skal analyseres som begrundet i f.eks. psykologiske teori- og modelantagelser, eller om den menneskelige intentionalitet ikke netop skal analyseres i relation til det, den er intentionalitet for: håndteringen af samfundsmæssige livsbetingelser? Spørgsmålet om »teoriens karakter« synes at stille sig påtrængende for den fænomenologiske kvalitative analyse. Analysens gyldighed må blive afhængig af teoriens karakter.

Gyldighed og teori

Gyldighedsproblemerne for den kvalitative forskning præsenteres hos Schultz Jørgensen med god grund som problemer, der er generelle for denne forskning. Om løsningen af disse problemer skriver han:

»Her står vi ved det grundlag, som den kvalitative analyses gyldighed hviler på: En beskrivelses-*intern* loyalitet – og en teoretisk-*ekstern* forankring. Analysen skal påvise og begrunde sammenhængen mellem disse to sider af analyseprocessen. Herved skabes gyldigheden – ...« (ibid. s. 29).

Schultz Jørgensen bruger således gyldighedsbegrebet lidt bredere end nor-

malt, idet han ser gyldighed som et spørgsmål om *analysens gyldighed*. Den drejer sig om to forhold: beskrivelsen og teoriforankringen, og knyttes til især to dimensioner: *intersubjektivitet* og *validitet*. Han peger nu præciserende på, at de i en humanistisk tradition må handle om:

1) at intersubjektivitet

»bliver forstået som en helt tilgrundliggende konsensus med hensyn til beskrivelsens tilvejebringelse. Der må være en basal gensidig forståelse mellem forsker og den person, som udforskningen gælder. Denne intersubjektivitet må sikre, at beskrivelsen bliver dækkende og kan forstås« (ibid. s. 30).

2) at validitet

»drejer sig om at afprøve et begrebssystem på beskrivelsen. Dvs. at afprøvnin-gen er placeret i selve den proces, som analysen udgør: Her ligger den egentlige tolkning, og det er denne konstruktion af mening, der må kontrolleres og sandsynliggøres« (ibid. s. 30).

Med disse præciseringer er Schultz Jørgensen's tilgang forsøgt dækket. Han har fået formuleret, hvad den kvalitative forskning er, og hvilke problemer den skal kunne håndtere for at blive gyldig.

Kravene til *beskrivelsens* gyldighed følger de »gængse« fænomnologiske beskrivelseskrav om intersubjektiv kommunikation.

Især fremhæves det ikke manipulative element ved den fænomnologiske beskrivelse:

»En sådan gyldighed opnås i løbet af samtalen ved at interviewpersonen godkender den forståelse, som forskeren bringer ind i samtalen og tentativt foreslår« (ibid. s. 31)

og videre er det væsentligt, at:

»forskerens opfølgning og beskrivelsestilbud har haft en produktiv funktion i forhold til interviewpersonens beskrivelse« (ibid. s. 32).

At manipulationsproblemet, der her ses som spørgsmålet om upåvirkede, »ægte« data, løses af procedurer for bl.a. basal gensidig overensstemmelse og produktiv funktion, kan her forekomme noget idealistisk i og med at forskerens teoretiske forudsætninger blot skal være erkendt og vedstået.

Men hvad vil i det hele taget sige, at beskrivelsen sikres ved en basal gensidig forståelse, en intersubjektivitet, mellem forskeren og den interviewede, hvis det ikke blot handler om, at man forstår, hvad hinanden siger? Ligger der en antagelse om, at beskrivelsen ikke er gyldig, hvis interviewpersonen ikke »forstår« den eller genkender den som rigtig? Kan man ikke finde ud af noget om mennesker, som de ikke er enige i? Der rejser sig spørgsmålet, om ikke »konsensuskravet« skjuler, at erfaringsdannelse er konfliktfuld og modsætningsfuld.

Dette punkt peger tilbage til den fænomnologiske analyses krav om at anerkende menneskers subjektivitet og intentionalitet, men er det det, der er og bør være indeholdt i dette krav – i modsætning til den »positivistiske videnskabs objektgørelse«? Er formålet at opnå intersubjektivitet på beskrivelsesniveau, eller at kunne beskrive kvaliteten ved den menneskelige håndtering af samfunds- og livsmodsætninger? Er det ikke tænkeligt, at menneskers handlinger og meninger ikke findes »i sig selv« men kun i relation til det, de er handlinger og meninger om. De afspejler måske personens aktive forhold til livsmodsætninger og ikke til forskeren. Tænk her på et eksempel som afdækning af danskernes fordomme over for indvandrere. Er deres første svar på, hvad de synes om tyrkere mindre rigtigt, end det der kommer frem efter nærmere eftertanke – hvis man nu faktisk vil vide, hvad danskerne mener?

Overvejelserne over kravene til »dataindsamlingen« bringer ikke meget nyt for dagen, hvilket måske heller ikke er så centralt. De understreger nærmere at der eksisterer muligheder – spilleregler – for at skaffe »objektiv« viden. Mere centralt er det, at de herved kommer til at procedure viden om, hvad mennesker »virkelig mener«. Den menneskelige kontekstualitet, som var en central forudsætning for den kvalitative interesse synes at glide i baggrunden, i hvert fald, hvis kontekstualitet drejer sig om at mennesker fungerer i en modsætningsfuld verden. Beskrivelseskravene synes at indeholde en antagelse om, at menneskers subjektivitet er noget de »bare har« *inden i sig*.

Schultz Jørgensens fremstilling af validitet i forbindelse med generalisering er knyttet til *analysen*:

»Regelmæssighedens ikke-tilfældige karakter vurderes ud fra en teoretisk forankring: regelmæssigheden er knyttet til analysens afdækning af konstitutive træk i beskrivelsen – og disse træks relatering til et fremlagt teorieplan. Her er tale om gyldighed som generalisering (almengørelse)« (ibid. s. 33).

Sammenhængen mellem fundne træk og teori peger således på en generaliseringseffekt. Den viser, at man har fat i noget centralt. Almengørelsen synes dog at være et højeste mål: at teoriens eller modellens – evt. reviderede – begreber nu kan pege på det almene ved sagen. Almen betyder således ikke almindelig eller blot udbredt, der er ikke tale om en blot fænomenplan. Schultz Jørgensen skriver om den kvalitative analyses mål:

»at nå frem til en, gennem kontrolleret erfaring, sandsynliggjort viden. Denne viden kumuleres i et model- og begrebsplan, og det er til dette plan, der er knyttet generaliseringsmuligheder« (ibid. s. 39).

Disse overvejelser over gyldighed i forbindelse med almengørelse rejser spørgsmål til teorien eller modellen. Det må være klart, at der skal stilles

krav om en teoretisk indlejring af viden for erfaring eller almengørelse, men samtidig at der ikke kan være tale om en hvilken som helst teori. Hvis jeg f.eks. har en for-forståelse – f.eks. grafologi eller astrologi, og derefter kan kumulere mine erfaringer med denne model, hvor står jeg så? Kan spørgsmålet om gyldigheden af denne forståelse/tolkning kun ses i relation til om »forsøgspersonerne« finder den rigtig, eller om den kan bruges politisk. Der synes at stå et vilkårlighedsproblem uløst tilbage ved en blot henvisning til organisering i et teoriplan.

Et andet eksempel på, hvad teoriplan betyder, kan måske hentes fra Schultz Jørgensen selv. En diskussion om danske familier fører frem til udviklingen af begrebet »aftalefamilie«. Her er der næppe tvivl om, at et sådant begreb refererer sig til en bredere »teori« eller samfundsmæssig for-forståelse, og at det har en genkendelsesværdi. Det indfanger noget ved familiers liv. Men ligesom valget af teoriplan bliver uigennemskueligt eller vilkårligt, så rejser også løsningen ved relatering af fundne »træk« til et teoriplan problem, når teoriplansvalget ikke er bestemt. Hvilken erkendelsesværdi ligger der i at ordne fundne træk i overensstemmelse med en teori?

Abstrakt begribelse

Når et særligt problemområde analyseres ved en teori, en model eller et begreb, som f.eks. »aftalefamilien« kan det begrundes i, at analysen af familiebeskrivelserne fremviser træk som er begrebsgjort og »kontrolleret« ud fra principperne om identifikation, korrespondens og koherens. I denne forstand synes »aftalefamilien« at være et genialt begreb. Det fremhæver og organiserer det velkendte og gør derved verden forståelig og håndterlig. Visse træk fremtræder bemærkelsesværdige, de adskiller sig fra et i øvrigt udifferentieret baggrundslandskab. Når vi har beskrevet og begrebsgjort »aftalefamilien«, har vi ifølge Schultz Jørgensen almengjort nogle enkeltstående beskrivelser og har herved mulighed for at generalisere, idet vi finder analysen frugtbar over for andre familier end dem, som netop var inddraget i analysen.

Der kan ikke herske tvivl om, at vi ved at sætte begreber på fænomener i verden har bevæget os et første skridt i retning af at ordne vores omverden. Spørgsmålet er, hvad denne ordning sikrer. Hvilken erfaring har vi fået? Ordningen kan synes meningsfuld, f.eks. fordi den genspejler aktørernes eller forskernes verdens- og selvforståelse eller i det mindste kan stilles til debat m.h.t., i hvilket omfang den gør det. På det rent beskrivende plan kan der således ikke rejses spørgsmål ved »almengørelsens« værdi. Problemet rejser sig først på det teoretiske/praktiske niveau: Når vi mener, at vi nu har forstået noget centralt ved familierne, eller når vi vil til at forstå eller rådgive andre

familier som aftalefamilier. Bortser vi ikke fra disse familiers bevidste forhold til verden ved hen over hovedet på det, som de intentionelt gør, at analysere familiernes aktivitet som et »tilfælde af« eller en udgave af vores model/begreb?

At beskrivelsesmaterialet måske i princippet kunne være så kaotisk, at man ville forkaste sin for-forståelse eller nye teori er selvfølgelig en tænkt mulighed, men det løser ikke problemet om, hvad (social)videnskabens opgave er: At forstå menneskers intentionelle handlinger. Også den fænomenologiske kvalitative analyse må vurderes over for, hvad den opnår, når den forstår verden, og hvad dens forståelse betyder for mennesker selv eller de mennesker, der »modtager« dens viden, som f.eks. planlæggere og politikere.

Gyldighedsproblemerne drejer sig i den fænomenologiske tilgang således om gyldighedsgørelsen af fundne »træk« ved en teori/model. Men knytter gyldighedsproblemet sig ikke til at kunne begribe de måder – og centrale måder –, som mennesker forvalter deres betingelser på. Må teorien ikke derfor være en teori om betingelserne, om deres opbygning, modsætninger, ændringer og forandringsmuligheder? Teorien må indeholde viden om genstandsfeltet for menneskers handlinger for at menneskers intentionelle handlinger kan ses. Den må kunne sige noget om, hvad det er for forhold og modsætninger som mennesket stilles over for, og som de må håndtere. Det må være en teori om genstandsfeltets bevægemåder. Således må indsamling af data og analysen af familierne selvfølgelig bygge på de erfaringer, som familieforskningen har indvundet om de opgaver/problemer, som alment set ligger til grund for det daglige familieliv.

Gyldighedsspørgsmålet synes således nærmere at være et spørgsmål om at få erfaringer om menneskers intentionelle håndtering af deres liv. Validitetssikringen knytter sig derfor ikke så meget til anvendelsen af teori som *baggrund for analysen*, men som baggrund for »beskrivelsen«. Det drejer sig om teoriens evne til at indfange virkeligheden og dens bevægelser og menneskers handlinger i denne sammenhæng.

En teori, der gør det meningsfuldt at anvende »aftalefamilien« som alment begreb, er vel selv kun udviklet som generalisering af observerbare data, som er organiseret på baggrund af en anden, mere generel teori om, hvad en familie »oprindelig« var. Måske en teori om tæthed, nærhed, organisk kontinuitet m.v. Det er vel *den* teori, der lægges ind i analysen på det mere almene niveau. Lad så være, at den muligvis aldrig har været andet end abstrakt: En generalisering på baggrund af mellemlagsideologi. Men når det kommer til analysen af et aktuelt, komplekst problemområde, fanger den næppe virkeligheden som handlingsrum. For hvad er faktisk »aftalefamilien« handlingsrum, hvad er dens livsmål og prioriteringer? Hvilke

er det, den indgår, og er disse – og ud fra hvilke, i virkeligheden funderede, vurderingskriterier – hensigtsmæssige eller ikke?

De spørgsmål, som denne fremstilling rejser, peger på mange forhold. De aktualiserer også Kvaless og måske bredest set den fænomenologiske udgave af den kvalitative analyses problem om teori som redskab for tolkning. Svarene på problemerne synes at pege på nogle bredere forhold: Hvad er den kvalitative analyses centrale genstandsområde, og hvordan skal man løse gyldigheds/almengørelsesproblemet i sammenhæng med en virkelig anerkendelse af ikke kun kontekstualitet, men menneskelig subjektivitet og intentionalitet?

Det kvalitative karakter

Den kvalitative forskning har som væsentlig styrke at kunne undersøge komplekse problemområder. Men valget af en fænomenologisk tilgang indebærer en indsnævring af disse til forskellige meningsuniverser. Herved flyttes fokuseringen fra det komplicerede spørgsmål om overensstemmelse mellem genstand og metode – dvs. krav til erkendelse – til fænomenologisk metodeudvikling, der kun bærer forudsætninger for genstandserkendelse med sig som *almene principper*, f.eks. i retning af kravet om subjektivitet og intentionalitet hos forskningsgenstanden.

Den kritiske udviklings pointe var, at genstandsområdet i sig selv krævede en anden metode end den positivistiske, og det var dette forsøgene med kvalitative metoder var udtryk for. (Denne pointe er udviklet og fremtrædende i Eskolas artikel fra 1988 og i bl.a. mine arbejder fra 1983, 1985, 1987). Derfor måtte de i deres klart humanistiske perspektiv også tage udgangspunkt i eller holde fast i menneskelige særtræk, fordi det var mennesker og menneskelige sammenhænge de udforskede. Det var en central side ved sagen. Fænomenologien fastholder måske principperne, men forbigår samfunds-menneske-relationen, dvs. genstandsanalysen, som en forudsætning for metodeudvikling. Det behøver perspektiverne ikke være forkerte for, men de bliver for snævre. De holdes tilbage i og af en psykologisk fænomenologisk reference, som gør verden til omverden for menneskelig handling og tanke, og ikke til handlingernes og tankernes stadige begrundelse og resultat.

Hos Schultz Jørgensen fastholdes det som et princip, at beskrivelsen tilhører genstandsfeltet. Men spørgsmålet bliver, om metoderne er tilstrækkelige til at afklare bevægelserne i genstandsfeltet. (Schultz Jørgensen's undersøgelser tager selvfølgelig udgangspunkt i en afklaring af det genstandsområde, som han analyserer. Men i denne artikels sammenhæng synes denne

væsentlige pointe at forsvinde ud af billedet. Det er som om det fænomenologiske perspektiv stiller begrænsninger for at placere den kvalitative analyse i den sammenhæng, som den reelt kommer til at indgå i i en praktisk forskningssammenhæng. Min pointe er således, at diskussionen på disse præmisser skaber begrænsninger for overvejelserne over gyldighed og generalisering. Og ganske vist er det rigtigt, at kvalitativ kommer fra det latinske »hvordan«, men det betyder ikke nødvendigvis, at den efterfølgende udlægning er tilstrækkelig: »at den kvalitative analyse skal bestemme hvorledes noget er opbygget med hensyn til beskaffenhed, art eller sammenhæng« (Schultz Jørgensen s. 28). »Hvordan« kunne ligeså vel stille spørgsmål til, hvordan noget er blevet som det er, og hvordan det kan forandres, som blot hvordan det er eller ser ud. Dette enkle problem kommer også frem i den mere dagligdags brug af ordet kvalitet. Det er ikke muligt at bestemme en kvalitet uden i en sammenhæng, f.eks. i forhold til brug, andre kvaliteter etc. Man skal kende de problemer, som sagen indeholder, de opgaver som den aktuelt stiller for sin videre udvikling etc. – Kvalitet er kun bestemmelig som en kvalitet om noget.

Det samme forhold er centralt ved menneskelig handling og tanke som intentionel. (Her skal jeg ikke komme ind på en bredere diskussion af menneskelig handling som ofte også ikke-intentionel. Det er blot væsentligt at klarlægge, at intentionalitet er en kvalitet ved et menneske og ikke ved handlingen. Se Giddens diskussion heraf (Giddens, 1985)). At mennesker har subjektivitet og intentionalitet er ikke blot interessant som en principklæring, men gør, at deres handlinger må ses som rettede mod deres livsbetingelser, og som strukturerede af og strukturerende disse. Pointen i udviklingen, der bragte de kvalitative metoder i fokus var netop dette. Man måtte forstå mennesker som aktive og deres handlinger som ikke blot reaktioner, men forsøg på at gøre noget i verden.

Diskussionen står således om, hvad ved genstandsområdet der stiller krav om »en kvalitativ tilgang« og herfor også, hvilke krav, dette stiller til den kvalitative metode.

Sikring af kvaliteten

For det første må man slå fast, at den kvalitative analyse og metode følger sig ind i bredere forskningssammenhænge. Udforskningen af »nye problemområder« peger således ikke på krav om specielt kvalitative metoder. Heri tror jeg ikke engang at Schultz Jørgensen er uenig med mig. Den kvalitative metodes pointe synes nærmere at være, at afdekke, hvorledes mennesker »kvalitativt« handler og opfatter disse problemforhold og deres egen placering

ring heri. Antti Eskola har flere steder taget hul på en side af dette problem (Eskola, 1988; Eskola et al., 1988). Hans afsæt er ganske vist ønsket om at overskride den eksperimentelle socialpsykologiske begrænsninger – hvilket er parallelt til den kvalitative forsknings ønske om at overskride den positivistiske forskning bredere set. – Hans pointe synes at være, at opgaven består i »att utveckla en metodik som motsvarar den realistiska människobilden. Att tala om »mjuka« eller »kvalitativa« metoder är för löst prat för att svara mot detta behov» (Eskola, 1988). Man må udvikle en metodik, som modsvarer menneskers aktive virksomhed i »problemer« eller »situationer« og her sikre, at man kan finde frem til de måder, som mennesker formidler deres forudsætninger – f.eks. lovmæssigheder, normer etc. i relation til situationen. Herved peger han på, at man langt fra må dyrke en »fænomenologisk renhed«. Han angiver således som en mulighed at opbygge situationsbeskrivelser, som forsøgspersonerne skal »færdiggøre« uden at de ved, hvad pointen eller forskerens interesse består i (her var det finnernes alkoholforbrug). Pointen hos Eskola er, at man må udvikle »contexts of discovery« for at kunne fastholde, at mennesker ikke blot »reagerer«, men *handler i forskellige situationer* og her *gør brug af* forskellige love og regler.

Tilsvarende må opgaven for analysen af »nye problemområder« bestå i at afdække deres situationalitet, dvs. de måder som problemerne stiller sig som nye for menneskelig handling. Som sådan er der tale om en udviklingsanalyse af problemområdets almene og konkrete muligheds- og begrænsningskarakter, og især de udfordringer de indeholder for menneskelig handling. Og det mennesker gør og mener må ses som syar eller løsninger på disse udfordringer. Det er i denne sammenhæng, at den specielle kvalitative analyse finder sin plads i afdækningen af de handlinger og den logik, de indeholder i relation til det, de er kvaliteter af. Især må det være det kvalitativt nye, der opstår, som må have interesse. I en verden i bevægelse må mennesker til stadighed udvikle sig, og det er disse udviklingsskridt, de nye kvaliteter, der især har den kvalitative analyses interesse. Således er det handlingernes kvalitative karakter, der er i fokus, ikke deres udbredthed. Herved stiller gyldigheds- og generaliseringsproblemet sig på en ny måde.

Gyldighedsproblemet knytter sig overordnet til spørgsmålet om, hvorvidt man begriber menneskers handlinger og tanker som det, de er handlinger og tanker om: nye måder at håndtere opgaver og forandringer på. Dette betyder konkret, at man må sikre, at mange og forskellige aspekter af problemer og forandringer drages frem, evt. som Eskola omtaler det med »situationseksempler«.

Generaliseringsproblemet får også en bredere perspektivering. Forsknings opgave bliver på den ene side at pege på de forandrede betingelser

og modsætninger, som nødvendiggør og muliggør den enkeltes »opgaveløsning«, og at vise vej til generalisering af de forhold, som muliggør kvalitative nye handleformer. På den anden side, at »generalisere ud fra enkelttilfælde«, dvs. at vise hvilke problemløsninger og momenter i problemløsningen, der er generaliserbare, og derfor kan bruges som retningslinier for vejledning af andre, der står i samme udvikling/opgavesituation.

For at blive i den valgte eksempelsammenhæng kan vi se på spørgsmålet om familiens problemer. Familiens betingelser, dens muligheder og begrænsninger forandrer sig til stadighed. Dette stiller mennesker over for krav om handling. Men familien er ikke blot en kontekst i sig selv, den synes nærmere at være en handlingsramme, som mennesker skaber, og som samtidig organiserer væsentlige sider af den almene og konkrete opgave, der knytter sig til den samfundsmæssige individualiseringsopgave: udviklingen af en personlig handlingskompetence for mestring af livsbetingelserne. Familien må således analyseres som menneskers aktive brug af de familiære relationsmuligheder i løsningen af de stadig ændrede individualiseringsbetingelser. »Familiehandlingerne« er således både strukturerede og strukturerende. De findes i forvejen og man skaber nye. Men man gør det ikke blindt, men i en intentionalitet for løsningen af »familieproblemerne«.

Analysen af familien må således ikke blot tage udgangspunkt i en »forståelse« eller en »model«, men i et kendskab til genstandsfeltets bevægelsesmåder. Den skal klargøre det almene grundlag og de konkrete bevægelser for og i familiens opgaver både ved forudgående teoretisk/empirisk arbejde, men også i den enkelte familie. Familiens handlinger – og meninger – bliver herved set i relation til det, de reelt skal håndtere.

Løsgørelsen af det empiriske niveau som beskrivelse fra det, det reelt »beskriver«, for en efterfølgende tolkning bringer den fænomenologiske løsning i det samme problem, som blev positivismens: Empiricismeproblemet. Dette drejer sig om, at man ved undersøgelsen af et fænomen, problem eller genstandsområde indsamler empiri forud for eller uden en videnskabeliggørelse af fænomenområdet, dvs. blot som en evt. dybtgående fænomenbeskrivelse. Herved bliver empiriens centralitet for sagsområdet ubestemmelig, og efterfølgende udsagn om virkeligheden på baggrund af empiribearbejdning viser kun tilbage til empirien eller postulerer de empiriske generaliseringsrelevans for virkeligheden. Hertil kommer to yderligere problemer. Indordningen af empirien under en teori begrundes sig i teoriens evne til at organisere empirien, den kan derfor vælges efter dette kriterie, hvorfor den som teori om virkeligheden må ses som *vilkårlig*. Netop dette perspektiv gør teorivalget til et interessevalg, f.eks. i relation til sagsområdet (man foretrækker f.eks. at forklare familieinteraktionen ved en systemteori, en rolleteori

eller psykoanalysen), hvilket netop var det problem, som Kvale endte op med: hvem bestemmer den »rigtige« teori. Herved kommer teorivalget til at afspejle forskningsmetodens overordnede politiske karakter, nemlig teorivalgets overensstemmelse med de måder, man ønsker at forholde sig til (behandle) sagsområdet på.

For familieforskningen er denne problematik yderst central. Hvis spørgsmålet om, hvad »familie« er, står ubestemt vælges i stedet beskrivelser af, hvad man ser som specielle familieformer, særlig familiedynamik etc., og man generaliserer dette som f.eks. familietyper eller familiens interaktionstyper. Disse teoretiseres, og deres udbredelse sættes nu til debat f.eks. knyttet til andre praktiske interesser, såsom at forstå udviklingen af problembørn, skilsmisse, alkoholisme etc., og inden længe leveres forskellige og modstridende forslag til sammenhængen mellem familial organisering og problemudvikling. Der opstår rent ud sagt et konkurrenceforhold imellem de forskellige teoretiske forklaringsmodeller, som alle vel at mærke kan argumentere for, at deres teori har empirisk belæg. Herved bliver bl.a. Kvales pointe fra Habermas om den åbne dialog om dokumentation og argumenter den sidste løsning på det videnskabelige problem. Men kunne man ikke søge at undgå det empiricistiske dilemma, og undgå at bringe sig i denne situation?

Afslutning

Der er stadig brug for en diskussion af den kvalitative forskning. Den drejer sig om erfaringsdannelse som et forhold mellem genstand og metode, og må ikke forkortes til en diskussion af forholdet mellem kvalitative og kvantitative metoder. Som Eskola rigtigt påpegede, så er talen om bløde eller hårde metoder for løs snak. Opgaven står om at udvikle metoder, som er i overensstemmelse med menneskers aktive virksomhed i opgave eller problemsammenhænge. Den triviale fordeling eller det mystiske særpræg må ikke stå i fokus. Metoderne må vise de konkrete menneskelige aktiviteter som menneskers særlige håndtering eller takling af de opgaver og problemer, de står over for. Således må teorien afdække genstandsfeltets bevægelser og metoderne sikre, at de kvalitative svar som mennesker udvikler kan gribes. Herved bliver det muligt at tale om gyldighed og generalisering. Gyldigheden er knyttet til spørgsmålet om at begribe menneskers aktivitet som struktureret og strukturerende verden i samme proces, og generalisering og almengørelse til at vise muligheder for at forandre som en social og individuel handlingsmulighed.

LITTERATUR

- Eskola, A. (1980). Människobilden förändras, men förändras vår metodologi? *Nordisk Psykologi*, 40, 325-32.
- Eskola, A. et al. (1980). *Blind alleys in social psychology: a search for ways out*. Amsterdam: North Holland.
- Giddens, A. (1985). *Constitution of society*. Los Angeles: University of California Press.
- Haug, F. (1981). Dialektisk teori og empirisk metodik. *Udkast*, 9, nr. 1, 8-41.
- Hollingshead, A.B. (1949). *Elmtown's youth*. New York: Wiley.
- Jørgensen, P.S. (1989). Om kvalitative analyser – og deres gyldighed. *Nordisk Psykologi*, 41, 25-42.
- Kvale, S. (1979). Det kvalitative forskningsinterview – ansatser til en fænomenologisk-hermeneutisk forståelsesform. *Kvalitative metoder i dansk samfundsforskning*. Nyt fra samfundsvidenskaberne 50. København. s. 160-86.
- Kvale, S. (1987). The qualitative research interview – a phenomenological and a hermeneutical mode of understanding. *Journal of Phenomenological Psychology*, 14, 171-96.
- Kvale, S. (1987). Validity in the qualitative research interview. *Methods*, 1, 37-72.
- Lewis, O. (1963). *Sánchez og hans børn*. København: Fremad.
- Madsen, B. (1984). Eksperimentet som paradigme for evalueringen af sociale programmer. Psykologisk Institut, Århus.
- Miles, B.M. & A.M. Huberman. (1984). *Qualitative data analysis*. Beverly Hills: Sage.
- Mills, C.W. (1959). *The sociological imagination*. New York: Penquin.
- Mørch, S. (1978). Den kritiske forskning og empiricismeproblemet. *Udkast*, 6, nr. 1, 42-70.
- Mørch, S. (1983). Er ungdomsproblemet et socialiseringsproblem? *Udkast*, 11, nr. 2, 152-82.
- Mørch, S. (1985). *At forske i ungdom*. København: Rubikon.
- Mørch, S. (1987). Teori eller empiri. Empiriproblemet i empirisk forskning. *Udkast*, 15, nr. 1, 31-55.
- Mørch, S. (1988). Samfund og psykologi. *Nordisk Psykologi*, 40, 296-309.